

بررسی عوامل ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران

محمد حسین افشردی^۱

کورش بابلی^۲

پذیرش مقاله: ۹۵/۱۲/۱۰

دریافت مقاله: ۹۵/۰۹/۰۷

چکیده

شیعیان حدود ۶۳ درصد از جمعیت عراق را تشکیل داده و در جهان عرب مهم‌ترین گروه شیعه را شامل می‌شوند. جمهوری اسلامی ایران نیز به عنوان تنها حکومت شیعه در جهان، شیعیان این کشور همسایه را به عنوان واقعی مهم و تأثیرگذار در محیط امنیتی خود تلقی نموده و به‌طور طبیعی آن را در راهبردهای بلند مدت خود لحاظ می‌نماید. بنابراین تحقیق حاضر حول محور شناسایی عوامل ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق و بررسی تأثیر این عوامل در تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران انجام شده است. این پژوهش پس از بررسی‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای و استفاده از نظرات خبرگان با روش پیمایش با استفاده از تکنیک پرسش‌نامه محقق ساخته، سامان یافته و به لحاظ هدف در زمره تحقیقات کاربردی است. جامعه آماری شامل خبرگان دفاعی و شیعیان عراق در سطوح عالی نیروهای مسلح یا سایر ارکان حکومتی ج.ا.ایران است. جامعه نمونه آماری همان جامعه آماری است و اعضای جامعه به روش تمام شمار مورد مراجعه قرار می‌گیرند. تحلیل داده‌ها نیز با روش‌های آمار توصیفی صورت گرفته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که کمیت و پراکندگی شیعیان در مناطق راهبردی عراق و نقش آفرینی در قدرت عمده‌ترین عوامل فرصت‌آفرین و در کنار آن ضعف فرهنگی و سابقه تاریخی دوری از حاکمیت، عوامل تهدیدزای ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق برای تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران است.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، شیعیان عراق، جمهوری اسلامی ایران، راهبرد دفاعی، تدوین راهبرد

۱ - استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه عالی دفاع ملی

۲ - دانش آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع (نویسنده مسئول) m.korsh1971@gmail.com

مقدمه

شیعیان بخش مهمی از جمعیت کشورهای اسلامی جنوب غرب آسیا را تشکیل می‌دهند، که در برخی کشورها از جمله عراق اکثریت جمعیت را دارا هستند و در میان کشورهای منطقه جنوب غرب آسیا به دلیل وجود قابلیت‌ها و مزیت‌های راهبردی چون موقعیت، منابع و... از جایگاه ژئوپلیتیک ویژه‌ای برخوردار می‌باشند. چنان‌که یکی از مهم‌ترین عوامل در ژئوپلیتیک کشور عراق همانا نقش قومیت‌های مختلف در سازماندهی سیاسی این کشور است. که تحلیل ژئوپلیتیکی عراق، را باید در ترکیب جمعیتی متنوع و ناهمگون این کشور جستجو کرد (احمدی، ۱۳۸۶: ۱۷)

با مطالعات اکتشافی عمیق نبود مطالعات علمی که نقش عامل انسانی شیعیان را در کشور عراق به‌عنوان یک عامل تاثیرگذار در روابط دو کشور و به خصوص راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در نظر گرفته باشد، دشواری است که انجام این تحقیق را ضروری ساخته و هدف این پژوهش «شناسایی این عوامل و بررسی میزان تاثیر آن در راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران» بوده است.

از این جهت مسئله اصلی تحقیق، «فقدان مطالعه‌ای علمی و مدون پیرامون عوامل انسانی ژئوپلیتیکی شیعیان عراق مرتبط با راهبرد دفاعی ج.ا.ایران و چگونگی و چیستی میزان تاثیر عوامل مذکور در قالب (قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها) بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل کشور عراق می‌باشد» که با شناخت این عوامل و تاثیرات آن تصمیم‌گیران حوزه دفاعی خواهند توانست از فرصت‌های موجود بهتر استفاده و با تهدیدات مقابله کنند هم چنین اهمیت دیگر تحقیق در این است که اصول، عناصر و مبانی نظری حاصل از نتایج مطالعات این تحقیق، می‌تواند بر غنای علمی سایر پژوهش‌ها بیافزاید و ضمن ارتقاء دانش در حوزه‌های تدوین راهبرد در خصوص کشور عراق، به‌عنوان یک مرجع علمی قابل اتکاء و سودمند در ادبیات علمی کشور محسوب گردد.

مبانی نظری

الف) پیشینه و سابقه تحقیق

واکاوای سوابق تحقیق (۳ رساله دکتری در موضوع عراق و شیعیان، ۱۳ مقاله علمی پژوهشی در خصوص نقش قومیت‌ها در عراق و ۲ مورد پژوهش مطالعه گروهی دانشگاه عالی دفاع ملی

مرتبط با موضوع تدوین راهبرد نشان داد که اگر چه در حوزه موضوع این تحقیق، پژوهش‌های متنوع و زیادی انجام شده است که جنبه دانش افزایی آن‌ها برای تحقیق حاضر غیرقابل انکار است، اما این تحقیق از نظر نوآوری، عنوان، اهداف و سؤالات با پیشینه‌های بررسی شده تفاوت دارد.

ب) مفهوم شناسی و تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

– مفهوم شناسی

۱) ژئوپلیتیک: «ژئوپلیتیک عبارتست از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۳۷)

۲) راهبرد دفاعی: در راهبرد دفاعی بحث این است که چگونه از تمام ابعاد قدرت ملی برای دستیابی به اهداف دفاعی کشور استفاده نماییم (افشردی، ۱۳۸۶: ۷).

۳) ژئوپلیتیک شیعه: با وقوع انقلاب اسلامی ایران تشیع به قدرت رسید آن هم در کشور مهمی چون ایران که مرکز جهان تشیع است و سپس به تدریج تشیع نقش آفرینی بین‌المللی خودش را آغاز کرد. در اینجا باید اشاره کنیم تا قدرت نباشد نقش آفرینی بین‌المللی رخ نخواهد داد. وقتی ما می‌گوییم تشیع به عنوان یک مذهب دارد در صحنه بین‌المللی نقش آفرینی می‌کند، یعنی تا حد زیادی به قدرت دست یافته است. اگر پیوند میان قدرت و تشیع محقق شده پس تشیع ماهیت ژئوپلیتیکی پیدا کرده است. پس این که می‌گوییم ژئوپلیتیک شیعه منظور ما این است که از یک مقطع زمانی خاص، تشیع از حالت یک مذهب صرف خارج شده و به یک پدیده دارای بار سیاسی تبدیل شده است و در یک کشور بزرگ و مهم و دارای قدرت منطقه‌ای به طور کامل و در صحنه بین‌المللی و جهانی خودش را نشان می‌دهد (تعریف از محقق با برداشت از مصاحبه با خبرگان و بررسی منابع مختلف)

– تعاریف عملیاتی

۱) عوامل ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق: شیعیان ۶۳٪ از جمعیت کشور عراق را تشکیل می‌دهند که به لحاظ عوامل ژئوپلیتیکی داخلی، خارجی و درهم تنیدگی مسائل عراق با ایران می‌توانند در راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران نقش آفرینی کنند برخی از عناصر ژئوپلیتیکی انسانی شیعیان عراق موثر در تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران عبارتند از: موقعیت جغرافیایی،

جمعیت، منابع طبیعی، حکومت و نهادهای سیاسی، نهادهای انسانی شیعیان اجتماعی و وابستگی بین‌المللی. (محقق ساخته)

۲) تدوین راهبرد دفاعی: فرایند طراحی بلندمدت توزیع و به‌کارگیری منابع، مقدمات و ابزارهای ملی (قدرت ملی)، برای تأمین اهداف دفاعی ج.ا.ایران. (مصاحبه نگارنده با دکتر افشردی ۱۳۹۴/۲/۳۰)

ج) نظریه‌های مرتبط تحقیق:

- عوامل انسانی و جمعیت مؤثر در ژئوپلیتیک: عوامل ژئوپلیتیک، در سه حوزه فضا، محیط و انسان‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. عنصر سیاست نیز در سه حوزه ایدئولوژی و اندیشه سیاسی، ساختار و سیستم‌های سیاسی هم‌چون دولت‌ها و نیز کنش و رفتار سیاسی که از سوی بازیگران در پیش گرفته شده است، مد نظر می‌باشد. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۸۶).

نظریه‌های تقریباً یکسانی در خصوص عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک، اثرگذار بر راهبرد دفاعی، تاکنون ارائه شده در زیر به یک نمونه که صائب‌تر و مبنای تحقیق حاضر است اشاره می‌شود:

دکتر افشردی، عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک اثرگذار بر راهبرد دفاعی را به عوامل شش‌گانه زیر تقسیم نموده است: ۱- عوامل طبیعی (فیزیکی). ۲- عوامل انسانی ۳- عوامل اقتصادی ۴- عوامل سیاسی و اجتماعی داخلی، ۵- عوامل سیاسی بین‌المللی، ۶- عوامل نظامی (افشردی، ۱۳۸۰: ۷).

در زیر با توجه به موضوع تحقیق نقش عوامل انسانی در ژئوپلیتیک با شرح بیشتری بررسی شده است:

ساده‌ترین شکل مطالعه جمعیت کشورها از دیدگاه ژئوپلیتیک، مطالعه نحوه توزیع جغرافیایی آنهاست. آنچه آشکار است، در تجزیه و تحلیل جمعیت نباید تنها به جنبه‌های کمی توجه کرد، زیرا مهم‌ترین عامل در ژئوپلیتیک، انسان است. تمام پدیده‌های محیط طبیعی چه ثابت چه متغیر، در یک قطب و انسان به تنهایی در قطب دیگر قرار دارند. ولی از دیدگاه ژئوپلیتیک، انسان متفکر و خلاق که از مهارت عینی و ذهنی بالایی برخوردار است و می‌تواند با پیش‌بینی، از بروز حوادث نامطلوب احتمالی در آینده، جلوگیری کند، مورد توجه است. (عزتی، ۱۳۸۲: ۹۵)

د) ویژگی‌های ژئوپلیتیکی عوامل انسانی شیعیان عراق: عوامل انسانی ژئوپلیتیکی شیعیان عراق عبارتند از: کمیت جمعیت، پراکندگی در مناطق مرکزی و اقتصادی، دین و انگیزه‌های مذهبی، گروه‌های قومی مذهبی، سابقه تاریخی شیعیان، گروه‌های شیعی، که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱) **کمیت جمعیت شیعیان عراق:** طبق سرشماری سال ۲۰۱۰م. جمعیت این کشور ۳۱/۱۲۹/۲۲۰ میلیون نفر محاسبه شده است که شیعیان با ۱۹/۶۱۱/۴۱۲ میلیون نفر حدود ۶۳ درصد از کل جمعیت عراق را به خود اختصاص داده‌اند (احمدی، ۱۳۹۰: ۳۷). عراق پس از ج.ا.ایران دومین کشور پرجمعیت منطقه خلیج فارس است. نزدیک به یک پنجم جمعیت کل منطقه در عراق قرار گرفته است (برنابلداجی، ۱۳۸۷: ۱۵۰).

نرخ رشد جمعیت براساس آمارهای اعلام شده در سال ۱۹۳۲م. ۲/۳ درصد، در سال ۱۹۸۷م. ۳/۱ درصد و در سال ۲۰۰۵م. نیز ۲/۷ درصد بوده است. میزان امید به زندگی در سال ۲۰۰۲م. برای مردان ۶۵ سال و برای زنان ۶۷ سال برآورد شده است. از کل جمعیت عراق در سال ۱۹۴۷م. ۶۴ درصد شهری و ۳۶ درصد روستایی و در سال ۱۹۸۷م، ۶۸ درصد شهری و ۳۲ درصد روستایی می‌باشد، ترکیب جمعیت عراق هم‌چون دیگر کشورهای در حال رشد، جوان است، (www.Wikipedia.org).

با توجه به تحلیل روند، ترکیب کنونی جمعیت عراق هم اکنون نیز به شکل فوق است.

عوامل ژئوپلیتیکی، کثرت عددی جمعیت شیعه در عراق را به صورت زیر می‌توان خلاصه نمود: نظر به کثرت جمعیت و نتیجه مثبت آن در فرایند سیاسی دموکراتیک، شیعیان که بخش فراوانی از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند، و از تاثیرگذاری بالایی در حوزه سیاست برخوردارند قادرند در فرایندهای دموکراتیک که شمولیت و مقبولیت بالایی دارد، حوزه سیاست و سیاست‌ورزی را متأثر از نفوذ خود سازند همان‌طور که در همه انتخابات‌های پارلمانی در نهایت انتخاب ریاست قوه مجریه، شیعیان در رأس آن قرار گرفته‌اند.

۲) **پراکندگی جمعیت شیعیان در عراق:** شیعیان هر چند در همه استان‌های عراق پراکنده‌اند. اما عمدتاً در استان‌های جنوبی و مرکزی ساکن هستند که شامل شهرها و استان‌های بصره، ناصریه، عماره، کوت، دیوانیه، حله، کربلا، نجف، بغداد، کاظمین، بابل، قادسیه، ذی‌قار، سماوه و واسط

است. هم‌چنین در سه استان کرکوک، دیالی و سامرا نیز اقلیتی از شیعیان زندگی می‌کنند. نکته قابل توجه آن است که از میان تقریباً ۷ میلیون جمعیت بغداد، حدود چهار میلیون شیعه هستند که نیمی از آن‌ها در شهرک صدر زندگی می‌کنند.

«هم‌چنین یک‌سوم از جمعیت دو میلیون نفری ترکمان و نیز بخشی از کردهای عراق موسوم به «کردها فیلی»، شیعه می‌باشند» (برنا بلداجی، ۱۳۸۷: ۱۵۰). رسول جعفریان، در خصوص پراکندگی شیعیان در عراق می‌نویسد: «شیعیان عراق در سه بخش مهم عراق در قالب اکثریت یا اقلیت سکونت دارند:

بخش اول: از این سه منطقه که در ضمن بالاترین جمعیت را دارند و ماندگاران آن شیعه هستند منطقه‌ای است، شامل استان‌های جنوبی بغداد مانند کوت، حله، دیوانیه، ناصریه، العماره، کربلا، نجف و سماوه. این منطقه به لحاظ نژادی منطقه‌ای عرب‌نشین است و تنها اقلیت‌های ایرانی را باید از آن استثنا کرد.

بخش دوم: وادی فرات در شمال بغداد است که عرب‌ها در آن زندگی می‌کنند. و اقلیت‌های شیعه هم در منطقه بلد و دجیل در نزدیکی سامرا وجود دارد در امتداد راه برید قدیم بغداد-موصل-استانبول، منطقه ترکمانان از جمله: تلعفر (نزدیک موصل)، داقوق، طوزخرماتو و قره‌تپه قرار دارد، که ماندگاران آن شیعه‌اند. همین‌طور در التون کوبری، کرکوک و کفری که کرد، سنی هستند، تعداد زیادی ترکمان شیعه زندگی می‌کنند. در کرکوک نیز تعدادی ترکمان شیعه وجود دارند.

بخش سوم: شامل محدوده هلال کردی است. اکثریت ماندگاران این منطقه نیز سنی‌اند، با این تفاوت که در دوران پادشاهی، در این منطقه ادیان باطنی و صوفی فراوان بود. در قرن ۱۹ م. بغدادی‌ها زیر لوای تصوف عبدالقادر گیلانی، با آنان به معارضة پرداختند. اقلیتی از شیعه در این منطقه وجود دارند» (جعفریان، ۱۳۸۸: ۳۶۱).

مناطق استقرار شیعیان عراق از جهات زیر قابل بررسی و حائز اهمیت است:

- مناطق شیعه‌نشین عراق دارای منابع غنی نفت و گاز می‌باشند در واقع از نظر جغرافیایی اقتصادی دارای اهمیت راهبردی می‌باشند.

- شیعیان در جنوب عراق به خصوص در بصره، کربلا، نجف و حتی بغداد اکثریت را دارند و بر این اساس این حوزه‌ها در ترکیب ساخت قدرت در عراق مؤثر می‌باشند (جعفریان، ۱۳۸۸: ۴۸).

جدول ۱: جمعیت استان‌ها و شهرهای شیعه نشین عراق در سال ۲۰۰۸ (جعفریان، ۱۳۸۸: ۴۷)

استان	جمعیت	نسبت جمعیت به کل عراق
الانبار (سنی).	۱/۲۶۰/۲۰۰	۴/۶۴
بابل (شیعه).	۱/۴۵۴/۷۰۰	۵/۳۶
بغداد (شیعه و سنی).	۱/۶۷۰/۰۰۰	۲۴/۶
بصره (شیعه).	۱/۹۱۶/۰۰۰	۷/۰۶
دهوک (سنی).	۴۹۶/۱۰۰	۱/۸۳
ذی قار (شیعه).	۱/۴۵۸/۰۰۱	۳/۳۷
دیالی (شیعه و سنی).	۱/۳۴۹/۵۰۰	۵/۴۹
اربیل (سنی).	۱/۳۴۹/۲۰۰	۴/۹۸
کربلا (شیعه).	۵۳۱/۵۰۰	۲/۶۹
ميسان (شیعه).	۷۸۴/۳۰۰	۲/۸۹
المنشی (شیعه).	۵۳۷/۷۰۰	۱/۸۹
نجف (شیعه).	۹۴۵/۱۰۰	۳/۵۲
نینوی (سنی).	۲/۵۱۴/۸۰۰	۹/۲۷
قادسیه (شیعه).	۹۲۴/۹۰۰	۳/۴۱
صلاح الدین (سنی).	۱/۳۱۳/۴۰۰	۴/۱
سلیمانیه (سنی).	۱/۶۷۵/۵۰۰	۶/۱۸
کرکوک (سنی).	۹۷۲/۲۰۰	۳/۴۲
واسط (شیعه).	۹۴۴/۶۰۰	۳/۵۵

۳) گروه‌های قومی مذهبی شیعه در میان دیگر اقوام: در تحلیل ژئوپلیتیکی عراق مسئله را در

عوامل متغیر ژئوپلیتیکی و در رأس آن ترکیب جمعیت این کشور باید جستجو کرد که وجود انسان‌های مختلف و در عین حال بحران‌زا در این کشور است (پورسعید، ۱۳۸۹: ۲۰۳). در ادامه به معرفی اقوام مختلف عراق که همه یا بخش‌هایی از آنان شیعه هستند پرداخته می‌شود:

الف) ترکمانان: ترکمن‌های عراق که برابر سرشماری سال ۲۰۱۰ حدود ۱۰ درصد جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند در میان مناطق کوهستانی شمال این کشور و دشت‌های هم‌جوار مرزهای سوریه و ایران در شهرهای موصل، اربیل، آلتون‌کپری، کرکوک، دهوک، طوزخورماتو، کفری، خانقین و در شرق در مناطق کوهستانی پراکنده‌اند. (ملکوتی‌فر، ۱۳۸۸: ۲۲)

ب) کردهای فیلی: از لحاظ تاریخی فیلی‌ها خود را ایرانی می‌دانند. اکنون علاوه بر منطقه خانقین در محله‌های گوناگون بغداد مانند رصافه و صدریه، و باب‌الشیخ و شورجه بسیار یافت می‌شوند و بسیاری از آن‌ها از بازرگانان بغداد بوده‌اند. آنان چنان با عرب‌ها درهم آمیخته بودند که کسی نمی‌توانست آن‌ها را از عرب‌ها تشخیص دهد، با وجود این، در دوره‌های گذشته نمی‌توانستند شناسنامه عراقی داشته باشند. با انقلاب عبدالکریم قاسم وضع بهتر شد، اما از دوره عبدالسلام عارف به بعد عملیات گسترده‌ای برای اخراج فیلی‌ها از عراق به بهانه ایرانی بودن و البته تشیع انجام شد و بسیاری از آنان به ایران تبعید شدند (الخیون، ۲۰۰۵: ۴۴۵). در دوره حکومت حزب بعث نیز با مشکلات زندگی کرده‌اند و تعدادی از رهبران آن‌ها به اعدام محکوم شده‌اند.

ج) شبکه‌ها: گروه موسوم به شبکه، که در پیرامون موصل (جلگه نینوا) زندگی می‌کنند، نیز شیعه‌اند. بحث درباره شبکه‌ها بسیار است، گاهی آنان را یک قومیت عراقی، گاهی قومیتی ترکی و گاهی نیز ایرانی تلقی می‌کنند، گاهی نیز آن‌ها را گروه دینی مستقلی که ریشه زرتشتی‌گری دارد معرفی می‌کنند. عده‌ای دیگر نیز ایشان را از غلات، و برخی نیز قومیتی می‌دانند که بعضی از آن‌ها شیعه و بعضی دیگر نیز سنی شافعی مانند کردهای اطرافشان هستند (همان).

د) شیعیان هورنشین: در بین شیعیانی که در عراق به کشاورزی و دامداری مشغول هستند، گروهی وجود دارند که در هورها یا مرداب‌های جنوب عراق زندگی می‌کنند. این گروه که از آنان با عنوان «اعراب مرداب‌ها» نیز نام برده می‌شود در هورهای جنوب در محل به هم پیوستن دو رودخانه دجله و فرات ماندگار هستند. شیعیان هورنشین قبایل بسیاری را در بر می‌گیرند که

از جمله آن‌ها می‌توان به بنی‌اسد، بنی‌تمیم، بوحسن، بومحمد و بنی‌ارم اشاره نمود (الغراوی، ۱۴۲۵: ۷۲).

اهوار، یا مرداب‌ها که مساحتی در حدود ۲۰ هزار کیلومتر مربع را شامل می‌شوند از نظر موقعیت جغرافیایی در سه استان، میسان، (العماره) ذی‌قار (ناصریه) و بصره واقع شده‌اند که به سه بخش

اصلی تقسیم می‌شوند:

۱) مرداب‌های «الحمار» که در جنوب رود فرات میان استان‌های ناصریه و بصره واقع شده‌اند (الوردی، ۱۹۹۸: ۳۵).

۲) مرداب‌های میانی که میان دو رودخانه دجله و فرات در منطقه مثلثی شکل که ناصریه، قرنه و قلعه صالح از سه طرف آن را در بر گرفته‌اند واقع شده‌اند. بخش شمالی این قسمت در اطراف شهر «العماره» به «اهوار العماره» مشهور است (مودب، ۱۳۸۹: ۱۴).

۳) مرداب‌های هویزه که در شرق رود دجله واقع شده تا خاک ایران امتداد یافته است از این قسمت با عنوان «هورالعظیم» نام برده می‌شود (الصفای، ۲۰۰۵: ۲۸).

ه) شیعیان عراقی ایرانی‌الاصل: ایرانیان از دیرباز با سرزمین عراق پیوندی عمیق داشته‌اند. وجود اصول اعتقادی مشترک (مبانی نظری مشترک اسلام و به‌ویژه شیعه) نقش موثر مقوله مرجعیت برای شیعیان دو کشور در طول تاریخ، وجود عتبات عالیات در عراق و مراودات بین حوزه‌های علمی دو کشور از جمله شاخص‌های مهمی است که در حضور گسترده و تاریخی ایرانیان در این سرزمین موثر بوده‌اند. به‌دنبال جنگ جهانی اول و استقلال عراق از امپراطوری عثمانی به تدریج مساله حضور ایرانیان در این سرزمین مورد توجه دولت‌های عراق واقع گردید. اشغال عراق از سوی بریتانیا از همان ابتدا با مخالفت علما و مراجع ایرانی ساکن در عتبات مواجه گردید. شخصیت‌هایی چون آیت‌الله میرزا محمد تقی شیرازی و محمد کاظم یزدی، با صدور فتوایی ضمن دعوت مردم به جهاد بر ضرورت دفاع از کشور در برابر هجوم اشغالگران تاکید نمودند. به‌دنبال فتوای این مراجع، جامعه شیعی عراق وارد مبارزه‌ای سیاسی و نظامی با دولت بریتانیا گردید که اوج آن انقلاب بزرگ سال ۱۹۲۰م. (ثوره العشرین) بود. (علوی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۱).

و) تشیع در نظام قبیله‌ای: دبخش مهمی از جمعیت عراق و به‌ویژه اجتماعات روستائی آن کشور ساختار قبیله‌ای دارند که در طول قرن‌ها ادامه داشت و هنوز این وضعیت ادامه دارد. این مسئله

در مناطق دور افتاده روستایی هم‌چون شمال غربی و هورهای منطقه جنوبی بیشتر مصداق دارد. همین وضعیت در قسمت‌های حاشیه‌ای مرز نشین ایران نیز مصداق دارد و یکی از موضوعاتی است که می‌تواند به صورت مثبت و منفی عملکرد خود را در دوسوی مرز به نمایش بگذارد (پورسعید، ۱۳۸۹: ۲۰۳).

روش شناسی

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کاربردی و روش انجام آن توصیفی تحلیلی و پیمایشی است. ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای و اکتشافی به مطالعه نظریه‌ها و اسناد بالادستی، محیط شناسی، بررسی تطبیقی و... پرداخته شده است.

سپس بر اساس مباحث نظری و مصاحبه با خبرگان پرسش‌نامه تهیه و داده‌های لازم گردآوری شده است. پرسش‌نامه شامل ۱۴ سؤال اصلی و تعدادی سؤال زمینه‌ای است که همراه با مصاحبه به اجرا درآمده. اعتبار آن به شیوه روایی صوری تأیید و پایایی نیز با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ که معادل ۰/۶ است، در سطح قابل قبول ارزیابی می‌گردد. جمعیت آماری پژوهش شامل خبرگان، محققان و کارشناسان دفاعی و شیعیان کشور عراق است. جامعه نمونه آماری همان جامعه آماری است و اعضای جامعه به روش تمام شمار مورد مراجعه قرار می‌گیرند که به لحاظ جنبه‌های تخصصی موضوع این تعداد ۵۰ نفر بوده‌اند.

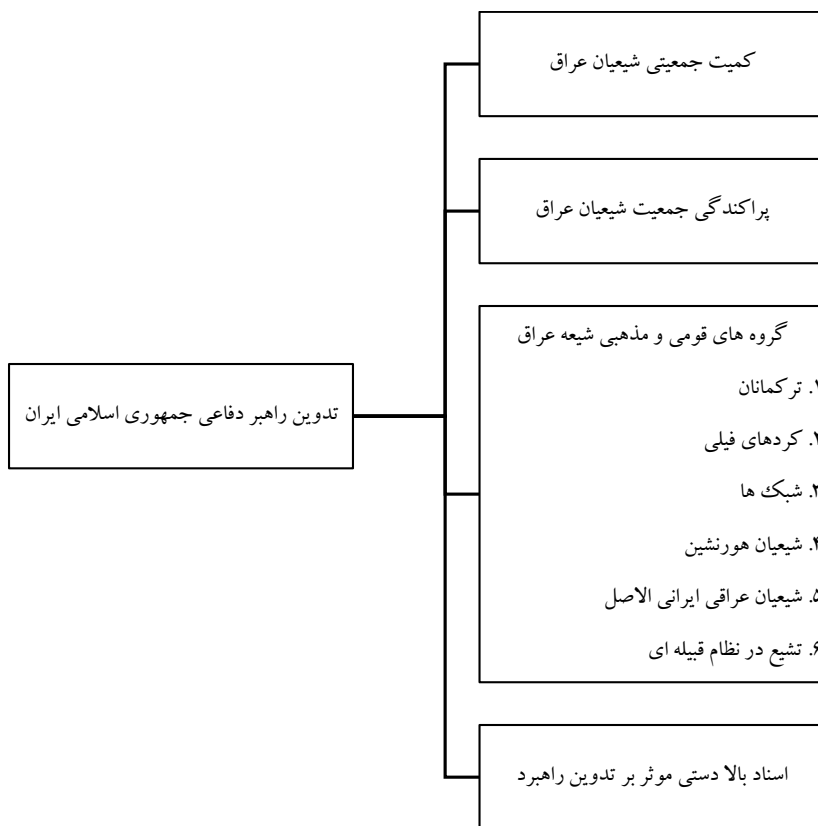
برای تحلیل داده‌ها از آزمون‌های توصیفی آماری به کمک نرم افزار SPSS استفاده شده است. بدیهی است که به دلیل غیر احتمالی بودن نوع نمونه‌گیری، نیازی به اجرای آزمون‌های استنباطی وجود ندارد.

مدل مفهومی تحقیق

محقق براساس چارچوب نظری که حاصل جمع‌بندی ادبیات تحقیق می‌باشد و با مدنظر قرار دادن عوامل ژئوپلیتیکی، مطالعات محیط‌شناسی شیعیان عراق پس از انجام مطالعات نظری، مطالعات محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی، بررسی و تحلیل کیفی محیط ژئوپلیتیکی، محقق با مشاوره برخی از افراد صاحب‌نظر و خبره درک درست و کامل‌تری از شیعیان عراق به دست آورده و در نهایت بیشتر از ۱۴ عامل ژئوپلیتیکی مرتبط با عوامل انسانی شیعیان عراق مؤثر در تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا. ایران در قبال عراق به شرح پیش‌رو احصاء و تعیین گردیده است:

ویژگی‌های ژئوپلیتیکی شیعیان عراق

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

الف) تحلیل ویژگی‌های نمونه آماری

با بررسی اطلاعات و ویژگی‌های نمونه آماری مشاهده می‌شود که درصد زیادی از نمونه‌ی آماری از نظر سطح تحصیلات، میزان آشنایی با شیعیان عراق و میزان ارتباط مسئولیت با شیعیان عراق در سطوح بالایی هستند و این موضوع بیانگر کیفیت بالای پاسخ‌ها و در نتیجه اعتبار بالای نتایج تحقیق است

ب) تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی شیعیان عراق بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا.

۱) وضعیت شاخص‌های کیفی جمعیت شیعه عراق (سواد، مهارت و نقش در دولت، ارتش و...) برای نقش آفرینی در قدرت عراق

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۳	۳۱	۳۱	۳۱
زیاد	۲۱	۵۰	۵۰	۸۱
متوسط	۶	۱۴,۳	۱۴,۳	۹۵
کم	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
خیلی کم				

با توجه به جدول، مشاهده می‌شود که ۸۱ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. از سوی دیگر فقط ۴/۸ درصد از پاسخگویان تأثیرگذاری این عامل را کم‌تر از متوسط دانسته‌اند. بنابراین از نظر خبرگان مورد سؤال ما شاخصه‌های کیفی جمعیت، تأثیر بسیار به‌سزایی در تعیین راهبردهای جمهوری اسلامی ایران دارند.

۲) وجود شیعیان عراقی ایرانی‌الاصول (کمیت، سابقه حضور، تاثیر در فرهنگ، اقتصاد و...)

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۶	۳۸,۱	۳۸,۱	۳۸
زیاد	۱۲	۲۸,۶	۲۸,۶	۶۷
متوسط	۸	۱۹	۱۹	۸۶
کم	۴	۹,۵	۹,۵	۹۵
خیلی کم	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۶۷ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. ۱۴/۳ درصد نیز کمتر از متوسط میزان تأثیر این عامل را ارزیابی نموده‌اند. بنابراین تأثیر این عامل هرچند به اندازه عامل

پیشین نیست اما باز هم قابل توجه و درخور در نظر گرفتن توسط راهبرد نویسان جمهوری اسلامی ایران است.

۳) پیامدهای وجود نظام عشیره‌ای در مکان شیعیان و ضعف نسبی در قدرت حکومت مرکزی در این منطقه برای ج.ا.ایران

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۲	۲۸,۶	۲۹,۳	۲۹
زیاد	۱۸	۴۲,۹	۴۳,۹	۷۳
متوسط	۶	۱۴,۳	۱۴,۶	۸۸
کم	۵	۱۱,۹	۱۲,۲	۱۰۰
خیلی کم				
بدون پاسخ	۱	۲,۴		

با توجه به جدول، مشاهده می‌شود که ۷۳ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و بیشتر از آن دانسته‌اند. تعداد افرادی که تأثیر این عامل را خیلی کم ارزیابی نموده‌اند صفر نفر است. بنابراین مشاهده می‌شود که تأثیر این عامل بر راهبرد دفاعی قابل توجه است.

۴) کمیت جمعیت شیعیان عراق (تعداد، ترکیب سنی و جنسیتی). برای نقش آفرینی در قدرت عراق

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۳۲	۷۶,۲	۷۶,۲	۷۶
زیاد	۸	۱۹	۱۹	۹۵
متوسط	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
کم				
خیلی کم				
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۹۵ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. فقط حدود ۵ درصد از اعضای نمونه آماری تأثیر این عامل را متوسط اعلام نموده و مابقی همگی تأثیر آن را بالاتر از

متوسط دانسته‌اند. بنابراین این عامل به طور قاطعانه عامل بسیار مهمی برای تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی شناخته می‌گردد.

۵) کوچ اجباری شیعیان با اهل سنت توسط حکومت‌های قبلی برای تغییر در بافت جمعیتی و تمرکز شیعیان

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۳	۳۱	۳۱	۳۱
زیاد	۱۲	۲۸,۶	۲۸,۶	۶۰
متوسط	۱۵	۳۵,۷	۳۵,۷	۹۵
کم	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
خیلی کم				
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول، مشاهده می‌شود که ۶۰ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند؛ البته حدود ۳۶ درصد نیز تأثیر این عامل را متوسط دانسته و این گروه دارای بیشترین فراوانی است. بنابراین تأثیر این عامل متوسط و بالاتر است.

۶) گروه‌های قومی مذهبی شیعه در میان سایر اقوام (ترکمانان، شیعیان هور نشین، شبک ها و کردهای فیلی)

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۴	۳۳,۳	۳۴,۱	۳۴
زیاد	۱۴	۳۳,۳	۳۴,۱	۶۸
متوسط	۱۲	۲۸,۶	۲۹,۳	۹۸
کم	۱	۲,۴	۲,۴	۱۰۰
خیلی کم				
بدون پاسخ	۱	۲,۴		

با توجه به جدول، مشاهده می‌شود که ۶۸ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند؛ البته حدود ۳۰ درصد نیز

تأثیر این عامل را متوسط دانسته و این گروه دارای بیشترین فراوانی است. بنابراین تأثیر این عامل متوسط و بالاتر است.

۷) نقش شیعیان عراقی (حشد الشعبی، بدر و...) در آزاد سازی مناطق تصرف شده توسط داعش در سال‌های اخیر

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۲۵	۵۹,۵	۵۹,۵	۶۰
زیاد	۱۷	۴۰,۵	۴۰,۵	۱۰۰
متوسط				
کم				
خیلی کم				
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که تمام پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. هیچ یک از اعضای نمونه آماری تأثیر این عامل را متوسط یا پائین تر اعلام ننموده است. بنابراین این موضوع به طور قاطعانه عامل بسیار مهم یا حتی مهم‌ترین عامل برای تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی شناخته می‌گردد.

۸) الهام بخشی انقلاب اسلامی ایران برای گروه‌های دینی و قومی همسان و نقش آفرینی این گروه‌ها در تحولات عراق:

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۲۱	۵۰	۵۰	۵۰
زیاد	۱۸	۴۲,۹	۴۲,۹	۹۳
متوسط	۱	۲,۴	۲,۴	۹۵
کم	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
خیلی کم				
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۹۳ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته و حدود ۷ درصد هم تأثیر این عامل را متوسط یا کمتر از آن ارزیابی نموده‌اند. بر این اساس الهام بخشی انقلاب اسلامی در عراق عامل قابل توجهی در تدوین راهبردهای ج.ا.ا است.

۹) تراکم و حضور شیعیان در مناطق میانی، جنوبی، مرکزی، پایتخت عراق و نزدیکی مرزهای ج.ا.ا

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۲۸	۶۶,۷	۷۰	۷۰
زیاد	۱۱	۲۶,۲	۲۷,۵	۹۸
متوسط	۱	۲,۴	۲,۵	۱۰۰
کم				
خیلی کم				
بدون پاسخ	۲	۴,۸		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۹۸ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند؛ فقط حدود ۲ درصد نیز تأثیر آن را متوسط ارزیابی نموده‌ند. بر این اساس موضوع وضعیت پراکندگی شیعیان عراق یکی از مهم‌ترین عوامل برای تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا است.

۱۰) وجود احزاب و گروه‌های سیاسی دوست ج.ا.ا. ایران در حاکمیت عراق (کثرت، سابقه حضور در ایران و...)

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۲۵	۵۹,۵	۵۹,۵	۶۰
زیاد	۱۵	۳۵,۷	۳۵,۷	۹۵
متوسط	۲	۴,۸	۴,۸	۱۰۰
کم				
خیلی کم				
بدون پاسخ	۰	۰		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۹۵ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند؛ فقط حدود ۵ درصد نیز تأثیر آن را متوسط ارزیابی نموده‌اند. بر این اساس موضوع وضعیت پراکندگی شیعیان عراق یکی از مهم‌ترین عوامل برای تدوین راهبردهای ج.ا.ا. است.

(۱۱) ضعف در معرفی کارآمدی نظام مردم سالاری دینی (شیعی) به عنوان یک الگوی حکومتی موفق در عراق

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۸	۴۲٫۹	۴۵	۴۵
زیاد	۱۴	۳۳٫۳	۳۵	۸۰
متوسط	۶	۱۴٫۳	۱۵	۹۵
کم	۲	۴٫۸	۵	۱۰۰
خیلی کم				
بدون پاسخ	۲	۴٫۸		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۸۰ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند؛ ۲۰ درصد از پاسخ‌گویان نیز تأثیر این عامل را متوسط یا کمتر از آن دانسته‌اند. بنابراین ضعف در معرفی کارآمدی مردم سالاری شیعی در عراق از عوامل مهم برای تدوین راهبردهای ایران است که باید در نظر گرفته شود.

(۱۲) نقش پررنگ شیعیان عراق در ارتش حزب بعث در دوران دفاع مقدس

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۵	۱۱٫۹	۱۳٫۵	۱۴
زیاد	۲۰	۴۷٫۶	۵۴٫۱	۶۸
متوسط	۶	۱۴٫۳	۱۶٫۲	۸۴
کم	۳	۷٫۱	۸٫۱	۹۲
خیلی کم	۳	۷٫۱	۸٫۱	۱۰۰
بدون پاسخ	۵	۱۱٫۹		

با توجه به جدول، مشاهده می‌شود که ۶۸ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در حد زیاد و خیلی زیاد و حدود ۳۲ درصد نیز تأثیر آن را متوسط و

کم‌تر دانسته‌اند. از طرفی حدود ۱۲ درصد نیز از پاسخ به این سؤال امتناع ورزیده‌اند که با توجه به نخبگی و خاص بودن پاسخگویان این عدم پاسخگویی خود معنی‌دار است.

۱۳) نقش شیعیان در قدرت و حکومت عراق در دوره اخیر و تاثیر آن بر روابط با ایران

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۲۷	۶۴,۳	۶۵,۹	۶۶
زیاد	۱۱	۲۶,۲	۲۶,۸	۹۳
متوسط	۳	۷,۱	۷,۳	۱۰۰
کم				
خیلی کم				
بدون پاسخ	۱	۲,۴		

با توجه به جدول مشاهده می‌شود که ۹۳ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل ژئوپلیتیک را بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا در حد زیاد و خیلی زیاد و حدود ۷ درصد نیز آن را متوسط دانسته‌اند؛ بنابراین تأثیر این عامل بر راهبرد دفاعی قابل توجه و از عوامل بسیار مهم ارزیابی می‌گردد.

۱۴) تبعات منفی تضعیف حوزه‌های علمیه و نظام مرجعیت در دوران رژیم بعث برای جلوگیری از نفوذ ایران و طرح مرجعیت عربی

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی تجمعی
خیلی زیاد	۱۳	۳۱	۳۱,۷	۳۲
زیاد	۱۹	۴۵,۲	۴۶,۳	۷۸
متوسط	۷	۱۶,۷	۱۷,۱	۹۵
کم	۲	۴,۸	۴,۹	۱۰۰

یافته‌های جدول حاکی از آن است که سطح زیاد با ۴۶ درصد دارای بیشترین فراوانی است. مجموع دو سطح زیاد و خیلی زیاد ۷۸ درصد است. حدود ۲۲ درصد نیز تاثیر این عامل را متوسط و پائین‌تر دانسته‌اند. بنابراین این موضوع در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی مؤثر است.

نتیجه گیری و پیشنهاد:

در این بخش ابتدا در بحث نتیجه‌گیری سوالات تحقیق پاسخ داده می‌شود و در بخش پیشنهاد نیز با توجه به یافته‌های تحقیق ۵ پیشنهاد ذکر شده است.

الف- نتیجه گیری

با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و نیز استفاده از نظرات جامعه خبرگی عوامل قابلیت ساز، توانمندساز، آسیب‌زا و تهدیدزا ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق موثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران به شرح زیر دسته بندی شده‌اند:

الف) عوامل قابلیت‌ساز

- ۱- تراکم و حضور شیعیان در مناطق میانی، جنوبی، مرکزی، پایتخت عراق و نزدیکی مرزهای ج.ا.ایران
- ۲- وجود شیعیان ایرانی مقیم عراق (کمیت، سابقه حضور، تاثیر در فرهنگ، اقتصاد و...)
- ۳- نقش شیعیان در قدرت و حکومت عراق در دوره اخیر و تاثیر آن بر روابط با ایران.
- ۴- گروه‌های قومی مذهبی شیعه در میان سایر اقوام (ترکمانان، شیعیان هور نشین، شبک‌ها و کردهای فیلی).
- ۵- نقش شیعیان عراقی (حشد الشعبی، بدر و...) در آزاد سازی مناطق تصرف شده توسط داعش در سال‌های اخیر.
- ۶- کمیت جمعیت شیعیان عراق (تعداد، ترکیب سنی و جنسیتی). برای نقش‌آفرینی در قدرت عراق.

ب) عوامل توانمندساز

- الهام بخشی انقلاب اسلامی ایران برای گروه‌های دینی و قومی همسان و نقش‌آفرینی این گروه‌ها در تحولات عراق.

ج) عوامل آسیب‌زا

- ضعف در معرفی کارآمدی نظام مردم سالاری دینی (شیعی) به عنوان یک الگوی حکومتی موفق در عراق.

(د) عوامل تهدیدزا

- (۱) پیامدهای وجود نظام عشیره‌ای در مکان شیعیان و ضعف نسبی در قدرت حکومت مرکزی در این منطقه برای ج.ا.ایران.
- (۳) کوچ اجباری شیعیان با اهل سنت توسط حکومت‌های قبلی برای برای تغییر در بافت جمعیتی و تمرکز شیعیان.
- (۴) وضعیت شاخص‌های کیفی جمعیت شیعه عراق (سواد، مهارت و نقش در دولت، ارتش و....) برای نقش‌آفرینی در قدرت عراق.
- (۵) نقش پررنگ شیعیان عراق در ارتش حزب بعث در دوران دفاع مقدس.

ب- پیشنهادها

- (۱) پیشنهاد می‌شود هر کدام از عوامل انسانی ژئوپلیتیکی شیعیان عراق به در تحقیق مستقل مورد بررسی قرار گیرند.
- (۲) با توجه به اشتراکات دینی بین دو کشور خصوصاً جمعیت غالب شیعه، نیاز است که روابط فرهنگی ج.ا.ایران با کشور عراق ارتقا یافته و در تعاملات خود نسبت به اکثریت جمعیت شیعه توجه خاصی شود.
- (۳) پیشنهاد می‌شود، استفاده از ظرفیت‌های سرزمینی، اقتصادی و فرهنگی مناطق استقرار شیعیان برای توسعه مناسبات و همگرایی و تحکیم همه جانبه دو کشور استفاده شود.
- (۴) پیشنهاد می‌گردد برای شناخت عوامل آسیب‌زا و تهدیدزا تحقیقات تبیینی صورت گیرد تا بتوان تأثیر این عوامل را با برنامه‌ریزی در هر دو کشور کاهش داد و زمینه استفاده بیشتر از نقاط اشتراک را فراهم آورد.

فهرست منابع:

الف- منابع فارسی

- احمدی، سید عباس (۱۳۸۹) ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- احمدی، سیدعباس (۱۳۸۶) جغرافیای شیعه، نگاهی به پراکنش جغرافیایی شیعیان، نشریه جام هفته، سال ۹ مرداد،
- احمدی، سیدعباس (۱۳۹۰) ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران، اندیشه‌سازان نور.
- افشردی، محمد حسین (۱۳۸۶) طرح‌ریزی راهبردی نظامی در صحنه جنگ و عملیات، تهران، دعا.
- افشردی، محمد حسین، (۱۳۸۰)، ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه تربیت مدرس تهران، رساله دکتری
- بابلی، کورش (۱۳۹۱) نقش امام رضا (علیه‌السلام) در گسترش فرهنگ و تمدن تشیع در عراق و ایران، فصلنامه پیام شماره ۹۹ زمستان ۱۳۹۱
- برنابلداجی، سیروس (۱۳۸۷) شیعیان عراق، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۷.
- پورسعید، فرزاد (۱۳۸۹) برآورد استراتژیک عراق آینده، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، شماره اول، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۱) جغرافیای تاریخی و انسانی شیعه در جهان اسلام، قم، انتشارات انصاریان.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۸) تشیع در عراق و مناسبات با ایران، مطالعات تاریخی، شماره ۱۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵) اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، پژوهشکده امیرکبیر.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۶) جغرافیای سیاسی ایران، تهران، سمت.
- رشید، غلامعلی (۱۳۸۶) نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه موردی ایران نسبت به عراق) دانشگاه تربیت مدرس.
- عزتی، عزت الله (۱۳۸۲) تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.

- علوی پور، سیدمحسن (۱۳۸۸) «ژئوپلیتیک عراق و امنیت در منطقه خلیج فارس»، مطالعات خاورمیانه، سال شانزدهم، شماره ۲.
- فاضلی نیا، نفیسه (۱۳۸۶) ژئوپلیتیک شیعه، قم، شیعه شناسی.
- محمد حسین افشردی (استاد دانشگاه) (۱۳۹۴/۲/۳۰) شیعیان عراق
- محمدرضا حافظ نیا (استاد دانشگاه) (۱۳۹۲/۹/۲۱). شیعیان عراق.
- ملکوتی فر، حبیب الله (۱۳۸۸)، اصطلاحات سیاسی در کشورهای عرب حوزه خلیج فارس و تغییرات مثبت در ژئوپلیتیک شیعه، رساله دکترای روابط بین الملل، دانشگاه تهران.
- مودب، محمد (۱۳۸۹) فرایند دولت-ملت سازی در عراق و تاثیر آن بر امنیت ملی ج.ا.ایران، مرکز بین المللی مطالعات صلح، شماره ۳.
- موسسه ابرار معاصر تهران، پژوهش و تحقیق، مرداد ۱۳۸۳
- نوروزانی، شهرام، (۱۳۹۳) نقش عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

ب- منابع انگلیسی

- Atkinson ,David&Dodds , Klaus.(2000). Geopolitical Traditions.

ج- سایت

- www.Wikipedia.org

د- منابع عربی

- الخیون، رشید، (۲۰۰۵) احوار العراق تاریخ الماء و التجفیف، بغداد، مرکز العراق للابحاث
- الصافی، حیدر شامان، الاهوار، الطبیعه، المعدان، بغداد، مرکز العراق للابحاث، ۲۰۰۵
- الصالح، خضیر عباس، تنمیه الزراعه فی اقلیم الوسط و الجنوب، حقائق و ارقام، بغداد، مرکز العراق للابحاث، ۲۰۰۲
- الظاهر، عبدالرزاق، فی الاصلاح الزراعی و السیاسی، الطبعة الاولى، بغداد، مطبعة شفیق، ۱۹۵۹
- العزای، عباس، (۱۴۲۵) تاریخ العراق بین الاحتلالین، الطبعة الاولى، قم، مکتبه الحیدریه
- الوردی، علی، (۱۴۲۵) لمحات الاجتماعیه من تاریخ العراق الحدیث، الطبعة الثالثه، قم، المکتبه الحیدریه
- صالح، زکی، (۱۹۵۳) فی دراسه العراق المعاصر، بغداد، مطبعة الرابطة

